

Любомир ХАХУЛА

МНОЖИННІСТЬ ІДЕНТИЧНОСТІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ

[Рец. на кн.]: *Чмелик Р.* Українсько-польський кордон: виміри ідентичності. – Львів: Інститут народознавства НАН, 2017. – 352 с.

Сучасна українська гуманітаристика рідко коли може похвалитися методологічними і/або емпіричними напрацюваннями, що виходять поза межі традиційної класифікації наук. Проте, як свідчить щоденний досвід, розумінню складних етнополітичних та соціокультурних викликів сприяє науковий аналіз подій і явищ, який ґрунтується саме на інтердисциплінарних засадах. Західна наукова думка має вагомі досягнення в напрямі міждисциплінарних досліджень і пропонує їх українським ученим. Із-поміж великої кількості гуманітарних дисциплін переваги застосування такого підходу демонструє етнологія, дослідницьке поле якої дає змогу зрозуміти всю складність сучасного світу, взаємозв'язок між офіційним наративом і усною історією, політикою щодо пам'яті та родинним переказом тощо.

Описані вище засади успішно реалізував львівський історик-етнолог Роман Чмелик у своїй найновішій книжці про особливості українсько-польського пограниччя в сучасну добу. Книга стала результатом багатолітньої наукової діяльності автора в межах польсько-українського проекту з дослідження локальних спільнот порубіжжя із численними експедиціями на українську і польську сторони кордону для розмов з мешканцями про їхнє минуле й сьогодення.

У своїх теоретичних засновках автор спирається на тезу про можливість вивчення історичної пам'яті мешканців пограниччя на основі інструментарію, який пропонують етнологія, культурна антропологія, соціологія і традиційна історія. Тому аналіз та інтерпретацію зібраного польового матеріалу дослідник поєднав із висвітленням військово-політичних передумов встановлення сучасного українсько-польського кордону, узагальненням матеріалів соціологічних опитувань про сприйняття кордону, описом повсякденного життя на українсько-польському пограниччі.

Після ґрунтового огляду історіографії, джерел та визначення методологічного апарату книжка розпочинається характеристикою особливостей формування післявоєнного українсько-польського кордону, затвердженого рішеннями Ялтинської та Потсдамської конференцій 1945 р. Політичні рішення лідерів СРСР, Великобританії, США призвели до масових депортацій населення з метою створення національно чистих прикордонних регіонів. Насправді, такої мети не було досягнуто повністю, адже свідками минулих епох залишилися історичні та релігійні пам'ятки матеріальної культури й топоніміка. Цей стан штучного розмежування існував усі

повоєнні десятиліття, і лише з відновленням демократичних устроїв в Україні й Польщі наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років розпочалося становлення національного пограниччя, а етнічна ідентичність почала помалу відроджуватись.

Дотримуючись підходу, що ідентичність може бути однією, проте множинною, Роман Чмелик виокремив декілька її вимірів-варіацій – етнічну, універсально-європейську та культурно-мистецьку. Етнічну частину ідентичності сучасного українсько-польського пограниччя вчений розглянув через мовні, етнографічні та релігійні критерії самоідентифікації його мешканців. До певної міри дискусійною є теза автора про те, що з польського боку спільного порубіжжя були сильні асиміляційні процеси щодо українців. Водночас на українському боці кордону зовнішня політика Республіки Польща (зокрема, через надання Карт поляка) створювала умови для привабливості польської ідентичності “з вибору”. Без сумніву, поширена серед українців тенденція до пошуку своєї “польськості” зумовила вивчення польської історії, культури, захоплення обрядовими традиціями Римо-католицької церкви. Проте невстановленим і науково не обґрунтованим залишається ступінь потенційного ризику асиміляції українців та його вплив на прикордонні ідентичності в майбутньому.

У своїй роботі етнолог звернув увагу й на пряму залежність стану етнічної активності на периферії від підтримки метрополії/центру. Крім очевидності такого явища, незаперечну роль у становленні й підтриманні етнічної ідентичності спільнот пограниччя відіграла й загальна політична й соціально-економічна ситуація в Польщі чи Україні. Ще однією закономірністю формування етнічного виміру ідентичності була світоглядна засада протиставлення “Свій” – “Інший”, який міг бути часто й “Чужим”. Опрацьований польовий матеріал дав змогу авторові ствердити, що генеза співіснування на прикордонні сягає своїми коренями ще передвоєнних часів і зводиться до традиції українсько-польсько-єврейського сусідства. Р. Чмелик вважає, що “в міжвоєнний період на території сучасного українсько-польського пограниччя місцеві українці вважали поляків і євреїв за “інших” або “своїх інших”, а не “чужих”, стосовно яких зберігають дистанцію і кого бояться. Після Другої світової війни місцеві євреї зникли з цих теренів і перестали бути об’єктом між-етнічних відносин” (с. 188–189). Зміцненню образу “Чужого” сприяла ідеологічна державна пропаганда і перетворення пограниччя на “відчужене” в роки СРСР. Учений переконливо показав, що після колапсу Радянського Союзу розпочалося поступове затирання у свідомості мешканців категорії “Чужого” і віднайдення традиції сприйняття сусіда через кордон як “Іншого”.

У наступних розділах книжки автор простежив, що зміна типів пограниччя, постановня відкритого кордону спричинили й трансформацію локальних ідентичностей, які нерідко вступали у конфлікти. Це яскраво засвідчили події кінця 1990-х – 2000-х років у Перемишлі, Львові та інших містах чи селах пограниччя, пов’язані з бажанням відновити контроль над сакральними пам’ятками, некрополями. Усе це відбувалося паралельно з деклараціями й діями Польщі та України в напрямку євроатлантичної інтеграції. Як слушно зауважив Р. Чмелик, коли українсько-польські відносини у сфері політичної історії й пам’яті про неї залишалися конфліктними чи, як мінімум, дискусійними, то позитивні плоди давала співпраця з популяризації спільної культурної спадщини/традиції через музейно-виставкову чи конференційну діяльність. Проаналізовані у книжці проекти останніх десятиліть дали змогу

ствердити про невикористаний потенціал польсько-українського діалогу саме в царині культурно-духовної спадщини України й Польщі.

Отже, затитуловані в назві, змісті й структурі праці виміри польської та української ідентичностей пограниччя є специфічним предметом дослідження і вимагають доброї дослідницької підготовки. Адже їхні головні вияви – це тісне переплетення історії, спадщини, а також сформованих століттями цінностей. У перекладі на мову етнографічного джерела виявом самоідентифікації локальних прикордонних спільнот є передусім багатокультурна спадщина, наявна в родинному переказі чи, за німецьким дослідником Яном Ассманом, у комунікативній пам'яті як проміжному між індивідуальним та культурним способі поширення досвіду та знання. Із відходом останніх свідків епохи пам'ять отримує риси культурної й формується з допомогою різних збудників, зокрема, як добре бачимо з рецензованого дослідження, через мистецько-музейний переказ.

Як і будь-яка новаторська праця, студія Р. Чмелика розкриває нові дослідницькі перспективи. Вважаємо, що книжку збагатила б порівняльна характеристика процесів і явищ на українсько-польському пограниччі з аналогічними на українсько-білоруському чи українсько-російському. Хоча автор добре орієнтується в науковій проблематиці дослідження польсько-чеського чи польсько-німецького погранич, вартувало б ширше розкрити спільні/відмінні риси історичної пам'яті згаданих локальних спільнот Центрально-Східної Європи. Також поряд із аналізом трансформації пам'яті та її різновидів бажано було б простежити зміну історичних стереотипів на пограниччі, які не завжди негативні.

Підсумовуючи наголосимо, що наукова розвідка Р. Чмелика “Українсько-польський кордон: виміри ідентичності” є важливою інтелектуальною подією для української історіографії. Автор, удосконаливши методологію вивчення українсько-польського пограниччя, розкрив перед українською етнологією нові дослідницькі горизонти. Висновки та узагальнення мають вагомe значення для суспільно-політичної та етнокультурної політики України щодо національних меншин, держав-сусідів, особливо в межах проголошеного євроінтеграційного курсу.